

ETIKA STVARANJA, RAĐANJA I UMIRANJA: NAUKA I RELIGIJA PRED IZAZOVIMA LJUDSKIH GRANIČNIH SITUACIJA¹

Enes KARIĆ

SAŽETAK: Esej tematizira pitanja etike stvaranja, rađanja i umiranja u područjima nauke i religije, a u kontekstu graničnih situacija čovjeka i čovječanstva. Ma koliko se dometi nauke i njezinih moći uvažavali kao veliki i smatrali takvim, još uvijek se etička pitanja javljaju ne samo kao korektiv naučnim poduhvatima i scijentističkim uvjerenjima, već i kao cijeli skup životnih zapitanosti: Šta to jeste zadaća čovjekova u njegovom životu koji mora skončati smrću? Esej polazi sa stanovišta da čovjek neće moći iza sebe ostaviti one svoje granične situacije, neće ih se moći lišiti, ma koliko mu nauka podarila velike doseg u poznavanju svoje naravi i prirode u kojoj se rađa, živi i umire.

Ključne riječi: stvaranje, rađanje, život, smrt, kloniranje, genetički inženjering, umjetna inteligencija, granične situacije

Drevne potrage za ravnotežom

Ima jedan narativ o materijalnim počelima svijeta, pripovijedaju ga filozofi predsokratovci (Diels, 1983), prenose ga i sufije i taoisti (Izutsu, 1995). U najsazetijem obliku taj narativ glasi: Od četiri praelementa: Vode, Zemlje, Zraka i Vatre, tri su data u okeanima (Voda), kontinentima (Zemlja) i cjelovitom atmosferskom Zemljinom omotaču (Zrak). Jedini od ta četiri elementa koji je dat, na neki način, "pod kontrolom" jeste Vatra. Ima je u živim i zapretnim

vulkanima i oni, s vremena na vrijeme, eruptiraju vatrom u užarenoj i tečnoj lavi.

Ideal drevnih mislilaca je bio da između ova četiri praelementa uoče ravnotežu, da vide dobroćudnu harmoniju, neobjašnjivi sklad. Smatrali su da je ta ravnoteža, za koju su vjerovali i mislili da se nahodi između ova četiri praelementa, jedna velika tema njihovih drevnih i klasičnih mističkih učenja, teozofija, filozofija i kosmologija: budističke, indijske, jevrejske, grčke, egipatske, islamske,

kršćanske. Na neki način, oni su smatrali da se sama planeta Zemlja može posmatrati i sagledavati kao jedno začuđujuće očitovanje te ravnoteže. Drevne i klasične mistike, teozofije, filozofije i kosmologije opisuju tu ravnotežu i detektiraju je, pa i onda kada govore o razornim zemljotresima i cunamijima na koje najčešće gledaju kao na očitovanje nesputane Božije svemoći, s jedne, ili nepredvidivosti mnogih moći Prirode, s druge strane. Kako god, malo je toga što je čovjek mogao prije, ili što može danas, učiniti da se suprotstavi ili zaštiti pred razornim silama zemljotresa, cunamija, oluja i poplava. To je ono što čovjeka nadilazi.

¹ Rad prezentiran na Forumu o temi "Nauka i tehnologija koja mijenja svijet" koji je održan u srijedu, 26. marta 2025. godine

u Bošnjačkom institutu – Fondaciji Adila Zulfikarpašića, pod predsjedavanjem akademkinje prof. dr. Mirsade Hukić.

Pa ipak, u razmatranju "etike Božanskog stvaranja" teško je da drevne i klasične mistike, teologije, teozofije, filozofije i kosmologije mogu ikada dati ikakvo za sve ljude važeće i utješno objašnjenje o samim posljedicama razornih zemljotresa i, naprimjer, o samim posljedicama rušilačkih sila cunamija, oluja i poplava. Nikada se tu ne mogu dati odgovori koji bi zadovoljili sve ljudske znatiželje i kontrapitanja. Jedno je reći da su zemljotresi posljedica trenja velikih tektonskih ploča Zemljine kore (kako odavno tvrdi nauka, naprimjer geologija), a sasvim drugo je etički zasnovano pitanje zašto zemljotresi ostave hiljade i hiljade mrtvih i ranjenih ljudi i isto tako, pa i više, drugih mrtvih bića iz animalnog i vegetativnog svijeta. Jednako tako se postavljaju ista ili slična pitanja o zlim posljedicama i razornim učincima cunamija, poplava, oluja, kuga i pošlica.

Očito je da se ovdje, u ovom dosad rečenom, od čovječanstva prihvaćena etika stvaranja, rađanja i umiranja suočava s Božanskim djelovanjima i odredbama, s prirodnim datostima, s onim što je Karl Jaspers (1883–1969) nazvao Sveobuhvatno (*Das Umgreifende; The Encompassing*). Čovjek i čovječanstvo, baš kao i flora i fauna, nemaju mnogo izbora spram zadatih konstanti djelovanja Sveobuhvatnog, onog u čemu se bivstvovanje čovjeka, flore i faune zbiva i odvija. "Zašto, o Bože?!" – uzvikuju mnogi ljudi nakon svakog razornog zemljotresa, ali samo događanje zemljotresa na te njihove vapaje šuti, baš kao i ruševine koje ono ostavi iza sebe.

Mnoge religije su iz tako datog rasporeda stvari, i njihova odvijanja na svijetu, dokazivale upravo to da savršenog, pogotovo vječnog, života nema na planeti Zemlji. Mnoga učenja i narativi o Onostranosti, Proživljenju, Vječnosti... temelje se na očito proturječnom životu na planeti Zemlji. Jer život naš ovdašnji odvija se u sjenci smrti (Jankélévitch, 2011), smrt ga osujećuje u svakom trenu, u svakoj stopi mu stoji za petama. Upravo tu su protagonisti mnogih mističkih, teozofskih, filozofskih i teoloških učenja

stupili na klizak teren: Što su više dokazivali nesavršenstvo života na planeti Zemlji, to im je Budući Svijet i Raj bio sve savršeniji i ljepši! Ali, to je tema koju ostavljamo za drugu priliku, pa i to da je smrtni čovjek veliki i neprevaziđeni medij Vječnosti, kao i njegov misterij.

Iako su periodi ravnoteže i harmonije između četiri praelementa: Vode, Zemlje, Zraka i Vatre, mnogo duži od perioda disharmonije i kolizije među njima, koji se očituju u zemljotresima, cunamijima, poplavama, erupcijama, olujama..., čovjekovo suočenje s tako imenovanim kataklizmama pobuđuje i pitanja o tome na koji način se može do/misliti odnos Boga kao Stvoritelja spram Njegovih stvorenja i o kojoj vrsti etike stvaranja, rađanja i umiranja kontemplirati e da bi se opisao "moral Božijeg činjenja" ili, ko više voli, "moral Sveobuhvatnog" i "moral Prirode" spram živih bića koja žive u njezinim sredinama.

Ovim razmatranjima već dolazimo do *graničnih situacija* čovjeka,² kako je filozofija nazvala suočenja čovjeka i ljudske vrste s mnoštvom onoga što ide prema čovjeku, i na njega, sa svih strana, što ga nadilazi, a čovjek tome ne može izmaći, to on ne može promijeniti, niti zatrajno odgoditi, izbjeći, pogotovo ne anulirati. Ovim dolazimo do Božanske neograničenosti i čovjekove ograničenosti. Sveobuhvatno nije obuhvaćeno, a čovjek je obuhvaćen. Etički gledano, o ovom se u Kur'anu poručuje ljudima:

Bog neće biti pitan za ono što On čini, a ljudi će biti pitani za ono što oni čine (Vjerovjesnici/al-Anbiyā, 21:23).

Kao da se iz ovog posve jasno vidi da reći (ili vjerovati) da ima Bog znači da čovjek ima, na neki način, i one utješne odgovore na rizične etičke dileme života i na krhka pitanja u vezi s njima. Bog kao pribježište i kao utjeha, to je ne samo danas, već uvijek, bila česta tema teoloških rasprava, mističkih krikova, teozofskih uzdahha. Kad šetamo kroz groblje, zasreću nas misli koje tragaju za utjehom, ali te su misli, jednako tako, osujećene i onim kontrapitanjima koja oslovljavaju "Boga Stvoritelja i etiku Njegova

stvaranja čovjeka": Naime, čemu život (čemu postanje čovjekovo ili, ko više voli, stvaranje čovjekovo) ako čovjek skončava poput svakog leša i poput svakog nestajanja u truleži i raspadanju?!

Osim što nam ove zabezegnuto-sti spram tajne našeg života govore mnogo toga, one nam govore i to da se pri oslovljavanju krajnjih pitanja "o čovjekovom jeste" treba potruditi da se smogne snaga da ljudsko biće ostane prisebno i strpljivo. I da ne dopusti da ga utvare života, koje mu se pomalaju u oblicima besmisla, odvedu na stranputice koje osporavaju i same svrhe ljudskog postojanja kao takvog. Da bi uopće postojao, čovjek unaprijed mora prihvatiti veliko breme strpljivosti da bude čovjek, kao i sve ono što to *bivanje čovjekom* samo po sebi znači: da čovjek čini dobro, da ni sebi ni drugima ne učini nažao. Svaka tradicionalna vjera i religija uče čovjeka da se hrabro nosi s proturječnostima svoga bića, onog svoga *biti čovjek*.

Odgovornost čovjeka spram svoga činjenja i znanja

Razmatranja iz prethodnih pasusa sama po sebi govore o iznimnosti čovjekova bića. Čovjekove stope i koraci nisu uzalud na planeti Zemlji. O tome nam govore religije, filozofije, mistike, umjetnosti, dakako da o tome govore i same nauke. Tu iznimnost čovjekovu vidimo i po razornim posljedicama koje često ostavljaju ratovi koje je čovječanstvo zapodjenulo. Ratovi su došli i dolaze od čovjeka, i njih treba vrednovati etičkim mjerilima koja govore o nasrtajima na rađanje, stvaranje i umiranje. I ma koliko se mi trebali čuvati od onih svjetonazora koji čovjeka smještaju u središte svega, što je vidljivo po učenjima mnogih antropocentričkih filozofija, čovjeku se ne može odreći da je on, upravo iz ove svoje iznimnosti, biće koje je itekako odgovorno za harmoniju planete Zemlje. I ta harmonija,

² Odveć dobro se zna da je njemački filozof Karl Jaspers (1883–1969) široko tematizirao *granične situacije* (Grenz-situationen) u nekoliko svojih djela.

i ta planeta Zemlja, date su na neki način, osim drugim živim bićima, i samom čovjeku na njegovu dobrobit. Ali i na njegovu odgovornost.

Naime, samo je čovjek, ili samo je čovječanstvo, u stanju svjesno, hotimično i protuetičkom odlukom, narušiti ravnotežu između ona četiri spomenuta elementa ili praelementa. Oslovimo li bliže temu našeg izlaganja, treba reći da se danas *etika stvaranja, rađanja i umiranja* mora sagledavati prije svega u kontekstu nezamislivo velike čovjekove moći kao najvećeg čovjekovog iskušenja današnjice. Čovjekova vrsta mnogo toga je uvijek znala, i umjela, i mogla: preusmjeravati tokove rijeka, ratovati sve ubojitijim oružjem, bljuvati vatru iz katapultova, bacati razorne bombe, u nama bližim vremenima čak i one atomske (i druge njima slične ili od njih razornije), intervenirati u same procese rađanja, povezivati prirodne elemente³ na način kako se ne bi sami od sebe povezivali u spontanom životu Prirode itd. Sve otkad je čovjek – čovjek, on je znao baviti se mnogim vrstama inženjeringa.

K tome svemu, čovjek se, barem preliminarno, najnovijim tehničkim moćima domogao Zemlji bližih sektora kosmosa i svojih prvih iskustava boravka u njemu. Pa iako se ostvarenja tih čovjekovih kosmičkih odlazaka poduzimaju još uvijek samo do onih predjela neba koji su najbliži planeti Zemlji, nije moguće bez etičke strepnje pratiti ta njegova postignuća.

Kako god čovjek gledao na svoje današnje odlaske u kosmos, i šetnje po svemiru, treba ga opomenuti to da on ta svoja putovanja obavlja samo, i još uvijek, tako što sa sobom ponese izradevine od Zemlje napravljene na planeti Zemlji, baš kao što sa sobom ponese i *unaprijed zgotovljenih uvjeta sa Zemlje*, naprimjer kondenzirani zrak koji udiše u kosmosu. Da li se smije reći, i hoće li to u budućnosti

vrijediti, da bez planete Zemlje čovjeku nije moguć, niti će mu ikada biti moguć, siguran i spokojan boravak u kosmosu?! Kada mi danas gledamo kosmonaute ponad Zemljine orbite, gledamo ih kao neka lijepo upakovana bića u ambalažu izrađenu od tvari baš ovdje, na planeti Zemlji.

Dakako, oduvijek je čovjek mogao mnogo toga činiti što sama Priroda ne bi činila u svojim spontanitetima. Iznimnost našeg današnjeg doba, kao i čovjekova činjenja u njemu, u tome je što se sve ovo čovjekovo, njegova moć i snaga, izvodi i pokazuje na sceni koja je vidljiva pred očima ovih osam milijardi ljudi! Odgovornost čovjekova činjenja u rađanju, stvaranju i umiranju danas je mnogo veća, jer čovjek je moćniji, a i broj ljudskih posmatrača je veći, kao što je veći i broj onih koji trpe ovu ovoliko veliku, gotovo zastrašujuću, čovjekovu moć! Raste i broj onih koji strahuju od toga da mnoge prijetnje te moći porastu do te mjere i razine da ih ni onaj koji njima sada upravlja neće moći nadzirati!

Opća je ocjena da su potonja dva i po, ili pak tri, stoljeća ono veliko platno vremena kad se čovjek postupno, ali sigurno, opasao u snagu tehnike i mašine. Pošavši od prosvjetiteljstva⁴ i industrijske revolucije, od kraja 18. stoljeća naovamo, čovjek sve više premaša kvantitativne granice znanja⁵ o samome sebi i o prirodi usred koje živi. To je dobro opisano u stotinama knjiga koje se označavaju naučnim.

Vlada opći konsenzus danas da se ta ogromna ljudska moć, čovječanska moć, itekako povećava i ona se vrši i usredsređuje na ljude, floru, faunu i cjelinu Prirode kao takvu. Pozornica čovjekove moderne moći je cijela planeta Zemlja, kao i predjeli neba najbližih Zemlji. U kojoj mjeri je etika rađanja, stvaranja i umiranja uzeta u obzir, i sklonjena pod skute pažnje, u kontekstu ove epohe “moćnog čovjeka”?!

Na ovo pitanje teško je dati odgovor i pritom ostati miran i spokojan. Nakon dva svjetska rata u 20. stoljeću uslijedili su mnogi ratovi i stradanja. Samo u potonjih dvadeset godina na Bliskom istoku smrtno su stradale stotine hiljada ljudi, a u izbjeglice i prognanike pretvoreni su milioni.

Etičke dileme pomalaju se onda kada se postavi pitanje zašto je to kvantitativno znanje dovelo čovječanstvo u stanje života koji je talac najrazornijeg oružja: najubitačnijih bombi, najrazornijih eksperimenata, naprimjer kloniranja, genetičkog inženjeringa i interveniranja u same osnove života itd. Nije problem u tome da li etika rađanja, življenja i umiranja zna za ove gorostasno velike moći egzaktnih nauke i naučnika, nego je pravo pitanje u onome što nauka prešućuje danas. Kao što je pravo pitanje i u tome može li se čovječanstvo, ono samo od sebe i za sebe, zaustaviti pred iskušenjem svoje moći i može li se korigirati te otkloniti uzroke da se prestane živjeti život koji je talac oružja, talac klimatskih promjena i strašne krize životne sredine koja je došla iz naučnih laboratorija i usljed izuma egzaktnih i primijenjenih nauka?!

Baš kao što su s velikim obodrenjem najavljivane novosti o genetičkom inženjeringu, kloniranju, umjetnoj inteligenciji itd., isto tako su i izumi u vrijeme početaka industrijske revolucije dočekani bodro i s velikim ushićenjem. Ali, pitanje nije samo u onome što se najavljuje bilo kojim naučnim otkrićem, već je mnogo važnije pitanje u tome šta se tim otkrićima prešućuje?! Poletnost i bodrost nauke trebalo bi preispitivati pitanjima: Da li naučnici mogu predvidjeti sve konsekvence svojih otkrića, mogu li oni znati sve konsekvence njihove praktične primjene, mogu li predvidjeti ono o čemu naslućuju, ili pak krajnje učinke onog o čemu šute?!

Više od dva stoljeća trebalo je da industrijska revolucija pokaže one posljedice kojih, moguće je, njezini protagonisti prije 250 godina nisu bili inicijalno svjesni. Takozvane “ki-sele kiše” (*acid rains*) nisu mogle nastati u prvim desetljećima trajanja

³ Spomenute u periodnom sistemu elemenata od Dmitrija Ivanoviča Mendeljeva (1834–1907) i one “otkrivenje” kasnije.

⁴ O ovome usporedi: Theodor Adorno i Max Horkheimer, *Dijalektika*

prosvjetiteljstva, biblioteka Logos, izd. “Veselin Masleša” i “Svjetlost”, Sarajevo, 1989.

⁵ O ovome šire u: Max Horkheimer, *Pomračenje uma*, biblioteka Logos, izd. “Veselin Masleša” i “Svjetlost”, Sarajevo, 1989.

industrijske revolucije, već je trebalo vremena da se formiraju, baš kao što će trebati isto toliko, pa možda i više, vremena da se rasformiraju, ako čovječanstvo to dopusti i vrati se etički opravdanim odnosima prema planeti Zemlji i komuniciranju s njom.

Etika rađanja podrazumijeva da čovjek bude svjestan da je smrtno biće. Etika umiranja podrazumijeva to da čovjek bude svjestan da kao smrtno biće ne treba posjedovati moć razaranja ljudske prirode i same Prirode kao takve. Čovjek kao smrtno biće ne zaslužuje moć koju ima, napose ne one moći mnogolikih uništenja kojima smo odavno nemoćni svjedoci.

Danas najprisutniji narativi nauke i znanosti: umjetna inteligencija, kloniranje, genetički inženjering, putovanja na Mars... nisu u sebi inkorporirali onu definitivnu konstantu smrti. Naime, kad se vrši kloniranje, na neki nevidljiv način klonira se i sama smrt. K tome, teško da protagonisti eksperimenata genetičkog inženjeringa mognu ikada odstraniti nevidljivu smrt iz uzoraka nad koje su nadnijeli svoje moćne mašine i aparate.

K tome, danas najglasniji narativi nauke i znanosti prešućuju to da je čovjek beznačajno osujećen da oponaša Božansku vječnost i Njegovu svemoć.

Zaključak

U vrijeme kad se održava ovaj Forum (srijeda, 26. mart 2025), čovječanstvo je tužni i nemoćni svjedok raspadanja, bolje kazati međusobno prouzročenog i međusobno uvjetovanog destruktivnog suprotstavljanja nekoliko moćnih političkih elita svijeta. Kako kaže Meša Selimović u jednom drugom kontekstu, "svijet se [danas] iz temelja poljuljao".⁶ U epohi smo kada obrazovane politokratije, tehnokratije, scijentokratije, magnati i globalne korporacije nauke – vrše gerilske ratove protiv svjetova prirode i svjetova čovječanstva. Profit poništava etičke vrijednosti, tehnika za jednu od svojih posljedica ima čovjeka kao biće omamljeno moćima da destruiira i razara svoju prirodu i Prirodu kao takvu. Posljedice juriša današnjih političkih i scijentokratskih elita svijeta još se ne vide u mjeri u kojoj će se vidjeti za

200 ili 300 godina – i možda mnogo prije, jer sve ide brže.

U osnovi općeg straha danas jeste strah od čovjekova znanja kao posjeda moći scijentokratija i magnata naučnog znanja. Same etike rađanja (trebamo ih izgovarati u množini), etike življenja i umiranja, kidnapirane su od današnjih scijentokratija i magnata naučnog znanja. Nedavna iskustva sa Covid(om)-19 pokazala su sve to, pa i više toga. A ono strašno što su pokazala jeste da postoji hijerarhija na ljestvici spasavanja i "ukrcavanja dijelova čovječanstva na lađu spasa". Bogati scijentokrati, moćni magnati, bahate političke elite, mega-države... – svi oni su od samih vlasnika nauke i znanosti na neki nepisan način označeni kao "izabrani narod". Da li većina čovječanstva ima šanse da pripada kategoriji "izabranog naroda" koji ima šanse za spasenje, to će se vidjeti tek za 250 ili 300 godina.

⁶ Usporedi: "...sve se u meni trese u samom temelju, i svijet se ljulja sa mnom, jer je i on bez reda ako je nered u meni..." (Selimović, 2004:11)

Literatura

Adorno, Theodor, Horkheimer, Max (1989). *Dijalektika prosvjetiteljstva*. Sarajevo: "Veselin Masleša", "Svjetlost".
Diels, Hermann (1983). *Predsokratovci*. Fragmenti I-II. Zagreb: Naprijed.

Horkheimer, Max (1989). *Pomračenje uma*, Sarajevo: "Veselin Masleša", "Svjetlost".
Izutsu, Toshihiko (1995). *Sufizam i taoizam*. Sarajevo: "Sarajevo-Publishing".

Jankélévitch, Vladimir (2011). *Smrt*. Zagreb: AGM.
Selimović, Meša (2004). *Derviš i smrt*. Biblioteka "Dani". Sarajevo.

الموجز

أخلاقيات الخلق والولادة والموت: العلم والدين أمام تحديات الأوضاع الإنسانية الحرجة
أنس كاريć

يناقش المقال مسائل أخلاقيات الخلق والولادة والموت في مجالات العلم والدين، وذلك في سياق الأوضاع الإنسانية الحرجة. ومهما اتسع نطاق وعظمة العلم وقدراته، ومهما حظي بالتقدير، فإن الأسئلة الأخلاقية لا تزال تُطرح، ليس فقط لتصحيح المساعي والمعتقدات العلمية، بل باعتبارها مجموعة متكاملة من التساؤلات الحياتية المتعلقة بمهمة الإنسان الحقيقية في حياته التي من المحتمل أن تنتهي بالموت؟ ينطلق المقال من وجهة نظر مفادها أن الإنسان لن يتمكن من تجاوز أوضاعه الحرجة، ولن يتمكن من التخلص منها، مهما حقق له العلم من إنجازات عظيمة في التعرف على طبيعته والطبيعة التي يولد ويعيش ويموت فيها. الكلمات المفتاحية: الخلق، الولادة، الحياة، الموت، الاستنساخ، الهندسة الوراثية، الذكاء الاصطناعي، الأوضاع الحرجة.

Summary

ETHICS OF CREATION, BIRTH AND DEATH: SCIENCE AND RELIGION FACING THE CHALLENGE OF HUMAN LIMITATIONS

Enes Karić

The essay thematizes the issues of creation, birth, and death in the fields of science and religion, respectively, with regard to mankind's limitations. Regardless of the extent to which the science and its scope are considered as boundless, the ethical questions still appear, not only as a check to scientific achievements and convictions, but also as an entire spectrum of questions: What is the task of man and his existence, which is bound to end in death? The essay begins with a standpoint that man cannot disregard his limitations, he cannot set free from those limitations, no matter what the science allows him to learn about his nature and the nature of the world that surrounds him, in which he is born, in which he lives, and eventually dies.

Keywords: creation, birth, life, death, cloning, genetic engineering, artificial intelligence, limitations